

Լ Ե Ձ ՈՒ Ն Ա Ր Ն Ն Ա Վ Ա Ն

Հ Ո Յ Լ Ե Ձ ՈՒ Ն Ի Թ Գ Ր Ն Ե Թ Ի Թ Ի Ն Ը

Բաց նամակի պատասխան

ստ Պր. Սեդրակ Մանգրիճեան:

Միտքի Պարոն

Ներեցէք որ « Էմանուէլի ընթացողաց ներկայացնեմ նախ Ձեր պատուական բաց նամակը, պատասխանովն ճանդերմ:

Մեր այտադի (Թիֆլիզ) մամուլը բարձր կարեւորութիւն ընծայեց Ձեր բողոքարար ձայնին՝ մեր տգիտական ուղղագրութեան դէմ: Գուք պարզ, որչա և բացայայտ կերպով յայտնեցիք Ձեր կարծիքը մեր նորիւրդ «վեամուրութեան» դէմ: Տրամաբանօրէն պէտք է կարծեկիք, թէ Գուք նոյն շափով խոտելի էք համարում նաև մեր «հիւնամուրութիւնը», որ արդէն շատ խորն է աղճատել և խառնակել մեր լեզուն: Բայց որովհետև Գուք յականէ յանուանէ ոչ մի խօսք չէք շարայել նաև հիւնամուրութեան դէմ, մեր հիւնամուրները շտապեցին Ձեզ իրանց կողմակից ճանաչել և գտակցին Ձեզ իրանց գրօշակի մարդկանց շարքում: Վեամուրութիւնը տակաւին՝ Աթրի, սահմաններէն դուրս չէ եկել, այն ինչ հիւնամուրութիւնը աճա մտ 30 տարի՝ որպէս, մի համաճարակ ախտ՝ հետզհետե աւելի և աւելի աւերումներ է գործում մեր լեզուի մէջ, այն ևս առաւելապէս հարիւրաւոր գիմնագիտա-ուսուցիչներին, գիմնագիտակ - վարժու հիններին և տղէտ գրաշարներին ու սրբագրիչներին բանակի շնորհով: Իսկ Գուք մեր հիւնամուրների ստաին եղ քանով և նոյա անցեալին ներդրամա գտնուելով՝ այս բաւերով էք քաջախրում իրանց շարագործութիւնները. «Չեմ՝ յիշեք երբէք որ հայերէն գիրք մը առած ըլլամ ձեռքս և առաջին էջն սկսեալ այնչափ նողկանք ու գարշաւք գգացած ըլլամ...», և այլն: Ուրեմն 30 տարի Գուք մեր գրքերի ու պարբերական թերթերի մէջ կարգալով «նէք», «Աստած», «անւան», «սօղւած», «քէ», «շի» — երբէք նողկանք և գարշաւք չէք գգացել. անհնարին է:

Ապա ուրեմն, Գուք, որ մեր մէջ յարգուած և մեծարելի էք, Գուք որ « երկու գրաւոր լեզուներու իրարու մերձեցման կողմակից, էք, Տաճեցէք մի երկուողով պարզ, որոչ և բացայայտ կերպով յայտնել Ձեր կարծիքը մեր հիւնամուրութեան մասին այնպէս՝ որ խուլերն անգամ լսեն, թէ Գուք որ գրօշակին էք պատկանում:

Թիֆլիզ, ապրիլի 21 յմ. (Հովիտ No. 2, չճ 31).

Չեմ գիտեր թէ, « Էմ. Մայիսի թիւը կարդալէն ետքը՝ Պր. նամակագիրդ, դեռ «պարզ, որոչ և բացայայտ կերպով մեր կարծիքը յայտնելու պէտքը, կը տեսնե՞. վասն զի եթէ չն անպայման դատապարտութեան արժանի հա-

մարեցանք, նոյն պատճառներով ևս — դրու-թիւնը խախտուած տեսնել ուղեցիկը:

Իի կողմակիցներ թէ գրօշակի մը տակ կը գործեն «30 տարիներէ ի վեր», և. մեր գեղեցիկ լեզուն կ'աղճատեն, մեր մարդը-նիկն լէրդ էք: Մի գարմանք այս նախագառութեան վրայ, վասն զի գրեթէ 30 տարիներէ ի վեր՝ չն ալ անհատական դէպքերու. մէջ գրականութեան ասպարէզին վրայ իրեն ճամբայ մը հորչել ճգնած էք, բայց նոյնպէս լէրդ էք մեր մարդը-նիկն, այսինքն՝ իբր-որ-նիկն շուրջ էին համարած, քանի որ շատ ցանցաւ դէպքերու մէջ շատ քիւրբու կողմանէ կը գործածուէին երկու դրութիւններն ալ:

Արարելի՛ է նշանակութիւն մը աալ այսօր նոյն իսկ լի տեղ ջ՛ և ջ՛ի տեղ չ գործածողներու, օր. շարձի տեղ՝ շարձ, հաւելի տեղ՝ հաւել, ողջւելի տեղ՝ ողջու, խոհուշի տեղ՝ խոհուշան, եթէ ոչ տգիտական՝ գոնէ անհաստատ ուղղագրութեան ապացոյց կը համարուի, կ'անցիկը, և «հայերէնի մէջ թոյլ են», կ'ըսենք և անտես կ'ընենք: Նոյնպէս վարուած ենք նաեւ, ի «շարձի» նկատմամբ: Նուրբ ներ գրել մեծ քաջագործութիւն մը չէ, որ գրգուէր մեր ուշագրութիւնը. յօրինուածական (systematique) դրութիւն մը չէր ներկայացնէր, այլ կարճատեսութեան հետեւանք լինէր, և է. վասն զի, թէպէտ օմանք ուղիղ մտք՝ այսինքն հայերէնի ուղղագրութեան խրթնութիւնները գիւրացնելու, պարզելու մտք կը գործէին, բայց ընաւ միտ դրած չէին թէ նախ այս ուղղութեամբ միօրինակ ուղղագրութեան հիմքը կը խախտուէին, և երկուք՝ օրինակ կը սրուէր՝ հմտին և անհմտին, գիտակին ու անգտակին, դանակ մը ձեռք առնելու և հայերէն լեզուն անդամատելու, յօշոտելու:

Բայց երբ Ս. Մալխասեանի պէս գիտնական համարուած մէկը, որ հայ գրականութեան մէջ ըստ բաւականի անուն մը թողած է իրեն, և իւր քիչ շատ հրատարակութիւններով նպաստած և հայերէն լեզուի զարգացման ու հաստատման, յանկարծ չեմ գիտեր ինչ շարժառիթէ գրգեալ կը խորտակէր իւր անցեալը, և յօրինուածական պատճառաբանութեան մը վերարկուին տակ ամբացած՝ քանդիչ հարուածներ կ'իջեցնէր հայերէնի շէնքին, ըսէք կ'աղաչեմ, կարելի՛ էր լուռ մնալ, կարելի՛ էր դատապարտել անտարբերութեամբ աչք խփել և կամ անտես ընել այս անմեկնելի վարմուշը: Ի՛նչ է օրեմն հայու մը ջանքը, տուայտանքը գոնէ իւր լեզունն ոչ թէ պահելու, պահ-

պանելու միայն, այլ զայն գրականութեան բարձրութեան հասցնելու, նրբացնելու, պահանջանքները, տեսնելով որ քիչ շատ հայերէն գրող կարգացողի մը առաջին ճիգն է կարծես՝ խորտակել տարիներու ընթացքին մէջ շինուած այն հոյակապ շէնքը, որ լեզու կանուանուի: Իբրաքանչիւրն ունի իրեն յատուկ հողովումը, խնարհումը: Մի խօսիք բառագանձին վրայ: Բայց ի՞նչ կ'ընեն բառագանձ, նոյն իսկ քրջահասակի կողմ գարձուցած են այս մեր հայերէնը, ամէն պատահառուն կապերունը քովէ քով կցելով ու կարկտելով: Էն կը գտնես անոպայ ձեռքերով պատուած մետաքսի կտորներ — գրաբարէ փոխ առեալ բառեր: պարզ կտուի ծուկներ՝ որ կրնան շատ ճարտար ձեռքերով նարտաներկուիլ, բայց ճարտար տեղ ճարտար ձեռքերով մէջ ինկած են, — եւ ասոնք են գաւառական բառեր: Այս կերպատներու քով շին պակսիք քարի եւ ոսկրի կոշտ ու կոպիտ բեկորներ ալ, որոնք ժամանակագիտեցնող քարերը կը կազմին լեզուի շէնքին, բայց այսօր անհարթութիւնն ու խորտուրտութիւնը կատարեալ ընելու կը ծառայեն, եւ կակնեցնող յիշատակներ կը զարթոցանեն միայն, յիշեցնելով իրենց լաշուռնչ բարբառովը թէ՛ ունէիք մէք ալ երբեմն ողորկ ու յղեալ լեզու մը, զոր այսօր աւել մանրիւն եւ փշրելու կ'աշխատիք, անտարակապ հնութեան մէջ տեսնուած միտքնակեղ հարթութեան նկատմամբ աւելի գաղտնակի ձմրուելու համար: Գուշակեցիք անշուշտ որ այս ջարդուփշուր կտորները մեր — «նէրները», մեր «լաւիները», մեր «նունները», մեր «յգարները», մեր «տները», մեր «շէնքերն» են: Եւ Գուշ, Տէր, կրնաք գրել թէ այսպիսի խնցրեկ, ջախջախ բեկորներու ի տես՝ «նողկանք ու գարշաք չենք զգացած» . . . :

Գիտեիք թէ «նողկանքն ու գարշաքը, յայտնելն այն ատեն միայն փրկուեալ է, երբ յոյս կայ թէ կրնայ «նողկանքի ու գարշաքի, պատճառները բաձալ» . . . :

Մեր խարազանած Հի կողմնակիցներու՝ անյաջող փորձերէ ետքը՝ յետս ընկրկելով վերստին ուղիղ ճամբուն մէջ մտնելուն վրայ պահանջով էիք. անոր համար յայտնեցիք մեր «նողկանքը»: Զմեզ մեզգրեցիք մեզմէ ձաղկուած մեր — բարեկամները, մեր վարդապետ, քահանայ ըջալը խառնեցիք վիճարանութեան մէջ, Հռոմայ Ս. Պապն անգամ. . . : Տայերէն ուղղա-

գրութեան վիճարանութեան մասնակից ընա, մեր բարեկամն Պր. Հ. Առաքելեան ! ! :

Բայց հակառակ այս ամենայն — ինչպէս բացատրեմ՝ աւելորդ ձգձգումներու, յոյս մը պիտի կարենանք ունենալ, որ անյաջող փորձերէ ետքը պիտի ձեռք երկնցենք՝ ջախջախ բեկորներն իրենց նախնական գիշատաշ ու ողորկափայլ վիճակին վերածելու: Ապահով ենք, որ ի գիտութեան ու «տեղեկութիւն» ու անտալ է, բայց քաղութիւնն ճան է, որ մեր վերսկիւր ճանշալէն ետքը՝ անյապաղ ուղղեցք զայն:

Ահա թէ ինչու իրբեւ թշնամի խիտ խօսեցանք նոյն իսկ մեր բարեկամներու հետ, որոնք թերեւս մեզմէ աւելի համազուտ ըլլան, այս փորձին անյաջողութեան ստուգութեան եւ — մեծագոյն փութկոտութեամբ գարմանեն զայն:

Բայց թէ «—նագիր» «—նազիր» «—նախնայ կողմնակից ճանաչել շտապիր» են, եւ անձնապէս այսպիսի — անարգանքի մը արժանի չեն՝ համարի իմ տեսութիւններս. «—անընթաց» ալ կրեցին հառառը գործարարութիւնն, բայց բնական է, իբր դատապարտութիւն պիտի նկատեն մեր՝ հեռաւորի մը, խօսքերը, այս ալ ուրիշ խնդիր: Եթէ մեր յայտնի գառն բառերու փոխարէն զմեզ «իրանց դրօշակի մարդկանց շաղբում ճանաչել շտապեցին», թող է-ագիրներն ալ միեւնոյն զենքը գործածելով՝ «զմեզ իրանց դրօշակի մարդկանց շաղբում» նկատեն, քանի որ երկակողմանի փոխանակութիւն չկայ, այսինքն «զմեզ կողմնակից» նկատելու պատիւը ձերի կը տրուէ, ողջն կը կրկնանքն ստեղծները՝ տալով, եւ ոչինչ՝ մեք յանգեալ «կողմնակից», դատուելով: Բայց, ներք թող մեզի մեր նամակագիր բարեկամը, եթէ ընտրութիւն ժառանգորդները իրեն. որ բառը աւելի կը դատապարտէ ինքն ալ «նէրը» թէ «գաւառը»: Պր. Աղա-յեանց իրաւունք շնորհներու ըսելու՝ ինչպէս կ'ընէ իսկ, թէ «մեր բառն ուղղագրութիւնը չենք փոխեր, կը կրճատենք», կրնան է-ագիրներն ալ այսպիսի պատճառաբանութիւն մ'ընել: Բացէ ի բաց կը յայտարարենք, մեզի համար ոչ էր եւ ոչ —ը գրութեան իրաւունք ունի, բնական, սովորական, համարական ուն է եւ պէտք է միշտ մնալ, եթէ կ'ուզենք փոքրեցեալ հոյեղն ուղղագրութիւն մ'անելու:

Ոչ գիտնականներ, ոչ կաճառներ չեն կրնար լեզուն ըստ կամս փոխել, վասն զի դժուարութեան տակ կ'ընձին, եւ ծանր պատասխանատուութեան տակ կ'իյնան՝ քրտիքներով ձեռք բերուած լեզուի մը գրութեան միակերպ ուղղա-

Թեան՝ բազմատեսակ ուղղութիւններ առնելու պատճառ կ'ըլլան եւ այս Տրաշայի լեզուն սորվելու քիչ շատ թեթեւ դժուարութիւններն յանհունս կը բազմապատկուին: Տեղք է, հաւատացե՛ք, այսպիսի լեզուի մը հիմերու սիւներէն մեկուն ստացվման պատճառ ըլլալ, քսոս մը կը ստեղծուի ասով եւ այս խառնաշփոթ վիճակէն ազատել անկարելի կ'ըլլայ այնուհետեւ լեզուն: Կ'ընդունիմ թէ երկար ատենէ ի վեր երկու կողմանէ ալ մղուած բուռն պայքարէն բոլորովին հրաժարիլ անհնարին երեւայ թերեւս ումանց, եւ փոքրիկ թիւն Տամարին անհատական կարծիքէ հրաժարիլ, բայց մի՞թէ հոգիս եւ մտաց վեհութեան աւելի մեծ ապացոյց չէ՞: հրաժարիլ, է սեբ Դոմինոս ինչո՞ւ, անձնապարծ յաղթանակներէ եւ զոհել զանոնք լեզուի միակերպութեան բազնին վրայ: Մարքեմք լեզուի մտաբոյսները, յղկենք հայերէնի անողորմութիւններէ եթէ կան: Փոյթ անսիրք հաշտեցնելու Մալխասեանն ու Աղայանները՝ Մետրապոլ եւ Սահայազ գրատախտակին առջեւ: Կը յաջողինք, եթէ այս երկու անմահներուն հայերէնի մէջ աշակերտ ըլլալ՝ մեր անձնական որ եւ է կարծիքէն աւելի նախամեծար ընտրենք:

Ո՛չ թէ միայն —ի եւ էի յափրացուցիչ վէճերէն կ'ազատինք, այլ հետեւելի օրինակ կը թողունք մեր աշակերտաց, որ յարգեն հայ լեզուի նուիրականութիւնը, անձեռնմխելի պահեն անոր ամբողջութիւնը: Dixi!

2 Երդ

Լ. ԳԱՐՐԻԷԼ Ծ. Վ. ՄԷՆԷՎԷՐՇԵԱՆ

Յ. Գ. Գրուած է տպարան յանձնուած էին այս տողերը, երբ հասաւ Պր. Ս. Մալխասեանի «Մշակի» մէջ գրած յօդուածը, նոյն վնասն ուղղագրութեամբ: Ինչէր ալ կ'ըսէ մեր գիտնական Պր. Մալխասեան: Յօդուածը ես չկարգացի, այլ ք կարգացի եւ ունկնդիր եղայ: Այս գործնական միջոցը գտած եմ այսուհետեւ այսպիսի անձունի ուղղագրութեամբ գրուած մը վանելու համար նոյն իսկ աչքերուս սահմանէն: Պիտի պատասխանեմ երբ ՀԱ. Ի «Մայիսի» թուին մէջ գրած յօդուածիս պատասխանը աւանում: Բայց արդէն իսկ կը գուշակեմ, թէ «Ծուռ քանակէ ուղիղ գիծ չ'ելլեր», առածը պիտի ստուգուի հոս ալ: Մեր Պր. Ս. Մալխասեանը լեզուագիտական սահմաններ ալ կը թեւադրուի — անտանգիւնաց, քանի որ Հիւրչմանի անունն ալ իբր գէնք կը գործածէ: Առ այժմ միայն ծիծաղ պատճառով է Մալխասեանին ընթացքը, որ՝ յայտնի կ'երեւայ, թէ սովետութենէ ապաստելու համար, բաւական յօրուար չէ գտած մեր խօսքերը: Զօրաբարգոյններ

ունինք: Սպասեցէք քիչ մը: Ի ձայնուոր եւ — բաղաձայն տարբորչումը չէ որ միշտ է զՁեզ՝ այսպիսի շարատանը յօշոտումներ ընելու հայերէն բառերու վրայ, այլ — յայտնի կը տեսնուի — որ Պր. Աղայանի գրութեան առջեւ Չերիք բիւրացատիկ աւելի յատարարութիւն գտած ըլլաւ: «Բուշմաններէ եւ Սափիլիներէ», բանագրութեան շաբաթ (cauchemar) աշխարհը փոխադրած են զՁեզ, եւ չէք մնացեր Չեր սովետութեան մէջ միայն, այլ կատարութեամբ անոյս իսկ կը կրճտէք միշտ Աղայանի յաղթական դիմատուներէն խարազանուած, եւ մեղի որդիութիւնն ու ինչի՞նչ (շատ անշահ զենքեր) կը վերադրէք: Յէ՛ր, կ'ընդունինք, բայց ինչո՞՞ հայերէն յօշոտելու ձեռնաձիգ եղողներու շափազանց ինքնապատասխանութիւնը կրնանք բուժել, իսկ ինչի՞նչ, այս ապրանքէն շունինք բարեբախտաբար: Լինն ընթերցողները: Թափառոր, եւ, շնորհիւ — եւ այլն գրելը յետադիմական է եղեր, կամ «անշարժութեան» նշան. իսկ թափառ, եւ, շնորհիւ եւ այլն գրելը արդիական ու ապագայի յառաջադիմութեան նշան: Կրնաք Ս. Մալխասեանի ի՞նչ կաղապարէ յառաջագէ՞մ ըլլալը գուշակել!!!

Իող իւր տեղը մնայ ձայնուոր եւ բաղաձայն — թող մեծն ու պոստիլը սխալը այս գրին ուղղագրութեան մէջ, բայց հաղարուոր — կը լսէք — հաղարուոր բառերու շէնքը անվթար մնայ: Փոխանակ եղած փորձին այլանդակութիւնը ծանշանալու, մտադիր ընողները՝ անհամ անականներով եւ առաջի երկարաբանութիւններով ձաղկել ու գնն ուրակելու յարմար անուն չկայ գրականութեան մէջ:

Բայց բան մը որ չկրցանք ներել «Մշակի», այս բարբարոսական աղաւաղ ուղղագրութեամբ՝ իւր փունկները պղծել է:

ՆՈՅՆ

Յ Ե Ղ Վ Գ Բ Ա Կ Ա Ն

Ծ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Բ Ո Ի Թ Ի Խ Ն Թ

Ս Տ Շ Մ Գ Ո Լ Ո Յ Գ Շ Մ Ա Ի Թ Ե Ն Ն

(Շարունակութիւն)

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԵՊԻ ՔԵՕՄԻՒՐՃԵԱՆՑ

Ազգային Մատենագրութեան քիչ շատ հետամուտ ո՞ր Հայն է, որ չէ լսած ու կարդացած այս անունը. ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԵՊԻ ԲԷՕՄԻՒՐՃԵԱՆՑ, համառօտ կենսագրութիւնով մը հազիւ թէ ծանօթ, որ սակայն՝ տարիներու շուն երկար շարքի մը մէջ կրցած է դիմադրել մտացումի լափիչ ճիրաններուն, ու մնալ կենդանի թուրքիոյ Հայ գաղութի պատմութեանը մէջ: